denki szóhoz jut itt társadalmunk „kusza szövevényéből"; a magánbeszédek azonban egymás mellett léteznek, hiányzik az a kötőanyag, amely struktúrává fogná össze őket — így inkább csak széles, de művészileg halovány háttérül szolgálnak Ameli Ladár vívódásához.

Végezetül, bármily röviden, még egy problémát érintenünk kell. Mechanikus, túlontúl is gépies az, ahogyan Jókai Anna a narrációt belső monológba, a külső történést a lélek rezdüléseihez vezeti át. Az utcai cégtábla síró kakasa apja vegetarianizmusát, a Köztársaság tér zöldje a véres 56-ot juttatja Ladár eszébe, a felfeslett Adidas-cipő egy idősebb hölgynek egykori nyomorgását idézi emlékezetébe stb. Ráadásul a könyv nyomtatott nagybetűkkel ki is emeli a belső folyamatot elindító külső momentumot, még inkább szembeötlik ekként, hogyan, milyen elvek alapján építkezik a regény. „Költő mondj igazat, de rajt ne fogjanak, csak akkor ha elemeznek" — idézhetjük József Attilát. *Az együttlét* eme esendőségére még találóbbak azonban Rónay Györgynek Szabó Magda Őz című regényéről írott szavai: „A kapcsolások nem önkéntesek, mint a valóságban, hanem csináltak; nem maguktól vannak, hanem az írótól. Persze mindig az írótól vannak, csakhogy ezt nekem, az olvasónak nem szabad észrevennem. Ha észreveszem, akkor már zavar, akkor már ellentmondok, és szembesítem az írót és teremtett valóságát az igazi valósággal."

Nem tetszett nekünk Jókai Anna legújabb könyve. Kifogásaink azonban nem életművének, csupán e regényének szóltak. Úgy érezzük, túlságosan is elszakadt attól, ami korábban legnagyobb erénye volt: a valóságnak a cselekmény s a jellemek általi hiteles megjelenítésétől. Pedig a választott úton ezt is megtartva volna igazán sikeres a továbblépés. *(Szépirodalmi.)*

HAUBER KÁROLY

A szellemtörténet irodalomelmélete

THIENEMANN TIVADAR: IRODALOMTÖRTÉNETI ALAPFOGALMAK

Több mint fél évszázada, 1930-ban nagy elismeréssel méltatták mérvadó tudósaink Thienemann Tivadarnak (1890—1895), a pécsi egyetem némettanárának, a méltán híres, mert színvonalas Minerva alapítójának és szerkesztőjének az alcímben szereplő könyvét. Zolnai Béla a Széphalomban, Schöpflin Aladár a Nyugatban, Hankiss János a Debreceni Szemlében, Hajnal István a Századokban ismertette. Hajnal „nagyszabású kísérletnek" minősítette, és a szerzőnek „mesteri példáját" köszöntötte a műben. Hankiss Fernand Baldensperger műve (1919) mellett ezt a könyvet ítélte korunk legértékesebb átfogó irodalommagyarázatának; többen is sürgették idegen nyelvű kiadását. Egyedül Németh László hangoztatta ellenvetéseit a Tanúban: nem tudta elfogadni a szellemi fejlődésnek Hegeltől származó egyirányúságát. Hegeltől, akinek tárgyalásakor, vette észre Hajnal, a szerző „lelkes magaslatokra emelkedik".

Thienemann mint az európai — főként német — szellemtörténet meghonosítója vált ismeretessé és hosszú időn át itthon szalonképtelenné. Most, hogy művét a Baranya Megyei Könyvtár *Pannónia könyvek* című sorozatában hasonmásként meg-

jelentette, meglepődve látjuk, hogy akár idézőjelbe is tehetnénk a szellemtörténetet; szerzőjének szinte szociológiai irodalomszemlélete annyira korszerű és friss. Le sem kell porolni — ahogy utószavában Poszler György mondja. Netán egy-két szavát kellene csak kicserélni. Mint ebben a mondatban: „Az írás terjedése és a vulgáris irodalmak keletkezése *együtt jár* azzal a társadalmi-gazdasági átalakulással, melyet városiasodásnak vagy polgárosodásnak neveznek." A dőlten szedett szavak helyett ma azt mondanánk: *a következménye,* s fölcserélnénk a gazdaságit a társadalmival. Mert a következő mondata már szabatos: „A betű térhódítása nem képzelhető el a városok keletkezése nélkül..."

Thienemann az irodalomnak organizmusként, élőlényként való fölfogása helyett, amely a keletkezés, virágzás után szükségképpen a hanyatlást és a pusztulást föltételezi, a szellemi fejlődésnek *lépcsőzetes* képét vázolja föl. Hajnal István szerint ez nem csupán irodalmi alapelv, hanem alkalmas az emberi kultúra általános fejlődésének magyarázatára is. Németh László, bár elfogadta a szerves fejlődés metaforájának cáfolatát, ami azért is érdekes, mert őt később is megigézte a növényi lét paradigmája, e másik magyarázattal szemben is aggályait fejezte ki.

Thienemann fölfogását ezzel *a hálóval* szemléltethetném legcélszerűbben:

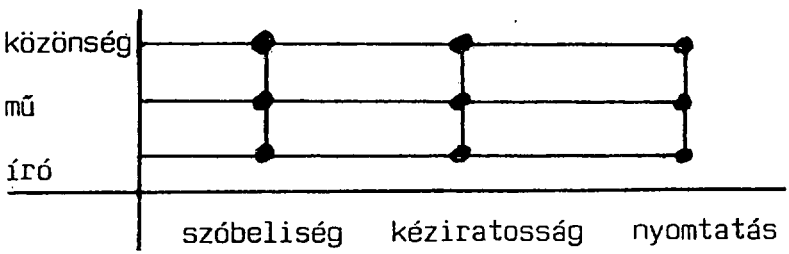

Az irodalom: író, mű és közönség viszonya. Ez a viszony fejlődik a szóbeliségből *(népköltészet),* a kéziratos irodalmon *(kódexek)* át a nyomtatott művekig *(könyvig,* sőt *hírlapig).* A szóhagyományban nincs állandó szöveg, *a népköltészet változataiban él;* alkotója személytelen (fontosabb az előadója); közönsége a jelenlevő hallgatóság. A kéziratos irodalom minden tekintetben átmenet a szóbeliségből a nyomtatott irodalomhoz: szövege még mindig ki van téve a másoló változtatásainak; az előadót fölváltja a fölolvasó, de az író még mindig homályban van; a közönség már nincs jelen, de még közeli: a kódex meghatározott rétegnek készül. A Gutenberg-galaxis, ahogy ma mondanánk, az írót rangjára emelte, művét állandósult szövegűvé, változatlanná tette; közönségét térben és időben végtelenné tágította.

Az irodalomnak ez a társadalmi fejlődésbe ágyazott szemlélete Németh László szerint csak *az irodalmi életet* jellemzi, de nem azt a többletet, amely az irodalomban történet fölötti, „átlényegült élet". Meglehet, hogy ezt a hiányérzetét Thienemann nem tudta kielégíteni, de bizonyos, hogy e művel szemben ez túlzott igény, s ennek megfogalmazása már túl is megy az *alapfogalmak* körén.

Thienemann közérthető, logikus okfejtése a mai olvasó számára is sok szellemi örömöt rejt. Némely megállapítása aforisztikus. „Minél később él egy nemzedék, annál többen lesznek a halottak, kiknek szellemi műveltségét köszönheti." „Őseit nem tagadhatja meg senki sem, az irodalomban sem." „Mentől későbbi a jelen, annál nagyobb a múlt, mely reá nehezedik." „Az élet és az irodalom — ebben összegezhető ez a fölfogás — elválaszthatatlan egymástól." „Az irodalomtörténet feladata, hogy történelmi változásaiban megismerje azt az irodalmi alapviszonyt, mely az író, a közönség és az irodalmi hagyomány között az idő folyásával kialakult." „A szellem írásos formáinak és a gondolkodás egyetemes formáinak összefüggését fölismerni és megmagyarázni: ez az irodalomtörténet legnagyobb, legnehezebb feladata." „A koronatanú vallomásáról mondana le az irodalomtörténet-író, ha az írónak önmagáról való vallomásait nem akarná meghallgatni."

Thienemann dicséretes érzékenységgel méltányolta a korszerű fejlődést. „Az irodalomtörténet — írta — félreismerné a nyomtatott betű természetét, ha az időhöz kötött sajtó térhódításában nem látná az irodalom szükségszerű továbbfejlődésének útjelzését." Nincs benne semmi arisztokratikus megvetés a hírlapirodalom, a publicisztika iránt. Bele kell törődni, úgymond, hogy a poézis helyét a belletrisztika foglalja el. Sőt: „Mindig több lesz a művelt ember, aki nem ír és nem olvas verseket, és egyáltalán nem ér rá szépirodalommal foglalkozni. Az irodalmi érdeklődést kitöltik a tudomány, a politika, a technika és a gazdaság szolgálatára rendelt betűk; az öncélú olvasás kötelezettsége alól fölment a színház, a film, a rádió, az irodalmi tartalmak gyors és betűmentes közvetítése."

Mintha ez az idő elérkezett volna! Nem meglepő-e, hogy a nagy fölkészültségű tudós 1930-ban a rádiónak irodalmat közvetítő, netán pótló szerepéről efféle tárgyilagossággal szól? Olyanról, amelybe mi még ma is csak nagynehezen tudunk belenyugodni? S ha lett volna már televízió, a rádió után nyilván azt is fölsorolta volna. Régen az írott szónak föltétlen hitele volt: „Írva vagyon: ez csaknem annyit jelentett, hogy igaz." Kétszer is leírja Thienemann a modern irodalom axiómáját: „Mindenkihez szól, és voltaképp senkihez." (Óhatatlanul Karinthy jut eszünkbe: „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek." Csak éppen fordított értelemben.)

Hivatkozásai, bizonyító példái többnyire — érthetően — a német irodalomból valók, de stílusában, észjárásában semmi sincs a német filozófia homályosságából: szinte franciásan világos.

A mi irodalomtörténetünk nem bővelkedik elméleti művekben. Érdekes, hogy Thienemann nem is említi Tolnai Vilmos könyvét (*Bevezetés az irodalomtudományba*, 1922), pedig szerzője a kollégája volt a pécsi egyetemen. Poszler György mutat rá, hogy Roman Ingardennek 1931-ben megjelent munkája is csaknem fél évszázados késéssel jutott el hozzánk (1977). Bízik benne, hogy Thienemann művének újrakiadása most végre megtermékenyíti gondolkodásmódunkat. Gyakorló íróknak, költőknek ugyanúgy ajánlhatom, mint valamely verstant: mesterségük műhelytitkaira kapnak ma is időszerű tanácsokat benne.

Mintaszerű Thienemann könyve mint kiadvány is. Napjaink könyveiből elspórolják a névmutatót: ő nem volt rest, alapos, egyetlen betűrendbe szedett *tárgy- és névmutatóval* tette lehetővé, hogy egy-egy szerzőjére, példájára, tételére pillanat alatt rátaláljunk. Elkényeztet bennünket, amikor laponként szellemes és tömör *élőfej* tájékoztat a tartalom lényegéről. S mindezt még fokozza, hogy minden fejezetcím alatt *vezérszavakban* előre közli, miről fogunk olvasni. Akár a legjobb tankönyvekben. (Lehet, hogy ennek is szánta?)

Egy helyen ezt írta: „A legjobb kiadás a facsimile kiadás." Ez nem mindig van így. Éppen ebben az esetben például vannak hátrányai is. Ilyen, hogy helyesírása elavult, s ez megzavarja a mai ifjú (főiskolás, egyetemi hallgató) olvasójának helyesírástudatát. Nemcsak azért, mert az akkori helyesírás volt más, hanem mert Thienemann sajátos, egyéni írásmódot használt: ékezetet tett oda is, ahova nem kell; elhagyta a mondatkapcsoló kötőszók előtt is a vesszőt, önkényesen írta egybe és külön a szavakat. A hasonmás kiadás azt is rögzítette, hogy Halasy-Nagy József akkor még csak Nagy József volt: aki ezt nem tudja, magától sose jön rá. Rögzítette a hasonmás a hibát is: a 45. lapon két terjedelmes mondat — vagy a szerző, vagy a nyomda tévedéséből — szó szerinti ismétlése az előtte való lapon levőnek.

Az utószó jobban eligazíthatná a mai olvasót: képet adhatna Thienemann pályájáról; elhelyezhetné könyvét életművében; főként azonban szembenézhetett volna Németh László ellenvetéseivel, Babits Mihálynak e kérdésben Németh Lászlóéhoz meglepően hasonlító kifogásaival, nem utolsósorban pedig H. Lukács Borbálának a mi véleményünkkel szögesen szembenálló, elítélő álláspontjával (Irodalomtörténeti Közlemények, 1965).

Mégis: eléggé nem dicsérhető választás volt ezt a méltatlanul feledésre ítélt művet föltámasztani.

PÉTER LÁSZLÓ